

“ỐM ĐAU MÃI, HAI MẸ CON KHÔNG BIẾT XOAY SỞ THỂ NÀO, CHÁN ĐỜI BÀ UỐNG RƯỢU, CHẴNG KHÁC GÌ CHÍ PHÈO. NAY BÀ NÓI BÀ CHẾT, MAI BÀ NÓI BÀ CHẾT. NHƯNG BÀ KHÔNG CHẾT ĐƯỢC. GIỜ BẮT BÀ SỐNG”. CHỊ MẶN, CON GÁI BÀ HÀ THỊ NĂM (TÊN THẬT NGHỆ SỸ NHÂN DÂN HÀ THỊ CẦU) TÂM SỰ.



TRUÂN CHUYÊN MỘT KIẾP HÁT XẨM

ĐẤT ẢI VỢ PHẢI TRỜI MƯA

Bây giờ, khi hồi han đường về nhà Nghệ sỹ ưu tú (NSUT) Hà Thị Cầu, người lớn bảo “Bà Cầu chết rồi”, trẻ con nói “Cháu không biết”. Tôi noi mới hay nhà bà ngay cổng chợ Rào, gần Ủy ban Nhân dân huyện Yên Mô, rất dễ tìm. Vừa bước vào sân nhà, bà liền nói ngay: “Các cô tìm về đây khó lắm hử? Bà già rồi chẳng ai để ý”. Với lấy chai rượu từ tay tôi mang biếu, bà cười xuê xoa: “Ái chà, có rượu”, rồi mở nắp uống.

Kiếp hát xẩm của nghệ nhân Hà Thị Cầu được truyền từ bà nội, một ca nương nức tiếng vùng Ý Yên (Nam Định) đầu thế kỷ XX. Bà là người con duy nhất còn sống trong gia đình bảy anh chị em, cha mẹ mù lòa. Lên tám tuổi, cô bé Hà Thị Năm (Cầu là tên con trai cả) đã bê chiếc thau đồng theo bố mẹ lê la khắp các chợ quê để hành nghề hát xẩm kiếm sống. Thời gian sau đó Hà Thị Năm đã nhập tâm lâu lâu những câu hát rong nơi kẻ chợ. Ngày ấy, xẩm được ưa chuộng trong các sinh hoạt văn hóa cộng đồng, Hát xẩm được coi là một nghề, người hát xẩm vẫn kiếm được cái ăn. Người nghe là thập loại chúng sinh, có mũi lòng thương xót thì cho vài đồng các vào bát.

Cô Năm nhan sắc không kém cạnh ai. Một lần cùng mẹ sang Nam Định, gặp ông trùm hát xẩm Nguyễn Văn Mậu, người có trong tay 6 gánh hát. Ông Mậu gọi: Mẹ con cô Năm vào đây chơi với vợ chồng nhà tôi, rồi “vô” luôn lấy cô, “giai” 49 gặp gái 16 như “đất ải vợ phải trời mưa”. Tại đây, cô Hà Thị Năm làm vợ thứ 18 của ông Mậu. Khi đó, ông đã từng sống chung với 17 người đàn bà, có tám bà chính thức. Sau khi lấy cô Hà Thị Năm, ông không bỏ đi tìm người vợ thứ 19 nữa. Chuyện ngày xưa như một ký ức sống động, bà ngâm nga câu hát: “Yêu nhau chẳng lọ chiếu giường/ Dẫu rằng tàu lá che sương cũng tình”.

Bà Cầu theo chồng đi hát rong kiếm ăn khắp nơi, lần lượt sinh 7 người con. Đường như lúc nào trên tay bà cũng bồng một đứa nhỏ đang bú mớm. Nhưng sự đời trớ trêu, 4 trong 7 đứa đã bỏ bố mẹ mà đi vì bệnh đậu mùa, vợ chồng bà không có tiền chữa trị. Khi bà Cầu 40 tuổi, ông Mậu qua đời ở tuổi 71, để lại cho bà ba người con nheo nhóc. Quá khó khăn, bà phải dứt ruột cho đi đứa con gái út, một nạch hai con phiêu dạt bốn phương trời. Nhắc lại chuyện cũ, đôi mắt bà ầng ậc nước.

“MỘT ĐỜI ĐÁNH PHẤN ĐEO HOA”

Bà Cầu thường ngồi lặng lẽ trước hiên nhà, hướng ra ngoài, hỏi bà chỉ bảo “Ngoài đường vui lắm mà ả”. Nhìn theo tay bà, chỉ thấy con đường thua người, trải đầy rơm mùa gặt. Bà mặc một chiếc áo màu tím sẫm, sờn cũ. Bà khoe đôi khuyên nặng trĩu đang đeo: “Khuyên vàng đấy”. Cô Mặn thắm thì: “Trước có người trong Nam cho bà khuyên vàng thật, nhưng nhà nghèo quá, phải bán đi lấy tiền đóng gạo, bà cứ đòi lại, đôi này tôi mua là mỹ kỹ”. Bà nghe được, miệng lẩm bẩm, mắt lườm lườm: “Mỹ kỹ mà đeo mấy năm giờ”.

Tuổi cao, trí nhớ đã lẫn lộn, không còn nhớ hết tên những người con nhưng những bài hát xẩm bà chưa bao giờ quên. Không biết chữ nhưng bà vẫn truyền khẩu, nhập tâm điệu xẩm cho thế hệ sau, những người đã từng khăn gói về tận Ninh Bình học hát như: NSUT Thanh Ngoan, NSUT Tuyết Hoa... Khi đến thăm, bà vẫn hát một lèo “dâm” bài. Toàn những bài khó như: Thập ân phụ mẫu, Trương Chi...Tiếng nhị réo rất, nhắm nhả khiến người nghe vui buồn theo giai điệu. Hỏi bà biết bao nhiêu bài hát xẩm, bà bảo: “Hát đến đâu ra đến đấy, không

đếm". NSUT Hà Thị Cầu có biệt tài không phải ai cũng làm được, cùng một lúc miệng hát, chân phách, tay sênh, tay kia gõ một lúc hai trống mảnh.

Bà Cầu kể, người con trai bà đóng quân mãi bên Lào. Tổng bí thư Lê Duẩn thương gia cảnh neo đơn nên viết thư đề nghị cho con trai bà được về chăm mẹ khi tuổi già, sức yếu. Nhưng bà từ chối, chỉ gửi lời nhắn nhủ tới con trai: "Con ơi, theo Đảng trọn đời". Xăm "Theo Đảng trọn đời" được sáng tác năm 1997, sau ngày thống nhất, tham dự nhiều hội diễn văn nghệ quần chúng toàn quốc, đạt nhiều huy chương vàng, giải thưởng đặc biệt. Năm 1981- 1982, bà được Nhạc viện Hà Nội mời tham gia phụ trách chương trình nghệ thuật chào mừng Đại hội Đảng toàn quốc lần thứ V. Bà đã nhận được bằng khen năm 1998 của Đài Tiếng nói Việt Nam và giải đặc biệt: "Nghệ nhân hát chèo tỉnh Ninh Bình" trong Liên hoan trích đoạn tuồng chèo hay toàn quốc.

Tài sản duy nhất còn lại là cây nhị bụng bằng da kỳ đà gắn bó với bà cả đời người. Bà Cầu kể, có lần ông Sinh ở Hà Nội đổi cho bà một cây nhị mới để đưa cây nhị của bà vào viện bảo tàng trên thành phố. Nhưng khi ông mang đi, bà ốm một trận thập tự nhất sinh. Bà phải nhờ người đi đòi nó về, thế là bà khỏi bệnh. Bà coi cây nhị là một vật quý, cung nụng nó như một đứa trẻ.

Cây nhị bây giờ cũng bị người ta mượn kéo đám ma "cha già, mẹ héo". Bà bảo: "Khi nào muốn bà đòi về, đồ đứa nào dám lấy của bà".

Gần 80 năm theo nghiệp xẩm, bà Cầu đã sống và đã hát, được mời đi nước này nước nọ, tham dự giải thưởng này giải thưởng nọ nhưng người nghệ sỹ ấy cuối cùng vẫn sống trong cảnh nghèo, nếu như không nói là đời ở tỉnh Ninh Bình.

"MỘT ĐỜI KHỔ Ẻ CŨNG QUA MỘT ĐỜI"

Vừa trò chuyện, chốc chốc bà Cầu lại nói: "Mày cho bà tiền đi", "Mày cho bà cái vòng", "Cho bà điện thoại"... Có lẽ một thời nghèo khó, hát xẩm xin ăn còn ám ảnh bà tới khi về già.

Những làn điệu xẩm cùng giọng hát của NSUT Hà Thị Cầu là di sản quý giá còn lại của nghệ thuật xẩm. Bà đã được Hội văn nghệ dân gian Việt Nam tổ chức trao tặng danh hiệu Nghệ nhân dân gian (2004) và được Nhà nước Việt Nam trao tặng danh hiệu NSUT. Năm 2008, Nghệ nhân Hà Thị Cầu đã nhận được giải thưởng Đào Tấn, giải thưởng cho những đóng góp trong việc giữ gìn vốn quý nghệ thuật dân tộc. Đó là những danh hiệu dành cho những cá nhân có cố gắng đặc biệt trong lĩnh vực biểu diễn nghệ thuật. Phần lớn họ đều thuộc "biên chế nhà nước", hoạt động trong các tổ chức, cơ quan do nhà nước quản lý. Nhưng với Nghệ nhân Hà Thị Cầu, giọng hát được lưu truyền chốn dân gian, sân khấu là góc chợ, bến tàu, bến xe. Vì vậy, cái danh thi lớn



nhưng cuộc sống thực lay lắt.

Vợ chồng bà có mảnh đất từ trước năm 1945, tới năm 1954 về định cư, gia tài vẫn chỉ lếch thếch hai cái niêu, một rang, một nấu. Mãi tới năm 1980 gia đình bà mới được cấp ruộng, năm 1992 mới được xây mái nhà tạm. Về thăm bà, thấy nếp nhà cả đời bà xây dựng rộng khoảng 20m², bên trong nhà không có gì đáng giá. Bốn năm trước, NSUT Hà Thị Cầu đã kết thúc công việc hát rong của mình. Cả cuộc đời bà chỉ biết có hát xẩm, không đi hát nữa đồng nghĩa với đời nghèo.

Con trai bà làm công nhân, nay đã nghỉ hưu, cảnh nhà nghèo khó, vừa bệnh tật vừa phải lo chăm đàn con, không có sức

giúp mẹ già. Hiện nay, bà ở với vợ chồng cô Mận. Cô Mận làm nghề lên đồng, cô tâm sự: "Người ta làm thầy người ta giàu, tôi làm thầy tôi đói". Chồng cô Mận đã có một đời vợ nhưng mắt sòm, hiện tại có bốn đứa con riêng, hàng ngày đi đánh cá, bẫy lươn, bừa có, bừa không, bừa còn bị trộm cả "đồ nghề".

Ở cái tuổi "cổ lai hy" gia đình bà Cầu vẫn không thoát khỏi hộ khẩu nghèo nhất xã Yên Phong. Cả cuộc đời "ăn chất để dành" mà bà vẫn "nợ như chúa chổm", vay một thùng gạo, chả mấy chốc "lãi mẹ đẻ lãi con" đã thành hai, thành bốn. Cô Mận buồn bã kể chuyện: người già trong làng bước sang tuổi 85 được hưởng lương 180.000/ tháng nhưng người ta lại "quên" mất bà Cầu, 90 tuổi bà mới được trợ cấp. Cả năm đợi đến

ngày tết, gia đình bà mới được biểu 20kg gạo, là quà cho hộ gia đình nghèo.

Hoàn cảnh khó khăn của gia đình bà được đề cập nhiều trên các phương tiện truyền thông và nhận được sự ủng hộ tích cực. Nhưng người hảo tâm không nhiều, cuộc sống của bà đời vẫn hoàn kém. Danh hiệu Nghệ nhân hay NSUT là huy chương, giải thưởng, bằng khen đã úa màu. Không biết chữ, bà cũng chẳng biết những mảnh giấy cô Mận trang trọng treo trong nhà kia viết những gì, chỉ biết, bà chẳng

thể dưỡng tuổi già với cái bằng khen ấy được.

Ở mỗi vùng trên đất nước ta, đâu đâu cũng có những nghệ nhân tận tâm, tận lực với văn hóa- nghệ thuật dân tộc nhưng không thiếu những cảnh đời bị lãng quên. Nghệ sỹ nhân dân Hà Thị Cầu là một trường hợp tiêu biểu. Về thăm bà, không khỏi xót xa trước thân phận "Giời đây một kiếp". Như một con tằm, đã xong kiếp nhả tơ, đời chân một thời đi khắp "giang hồ" bây giờ nơi nghỉ, nhìn lại cuộc đời vẫn khó nghèo như thuở hát rong.

HỒNG QUYÊN